

The Greek Review of Social Research

Vol 125 (2008)

125 Α' Ειδικό Τεύχος: Η Νέα Γεωγραφία της ελληνικής υπαίθρου. Επιμέλεια: Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος και Κωστής Χατζημιχάλης

Οι «φαντασιώσεις/αναπαραστάσεις» της ευρωπαϊκής υπαίθρου: μια κριτική εισαγωγική συζήτηση

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος, Κωστής Χατζημιχάλης

doi: [10.12681/grsr.9894](https://doi.org/10.12681/grsr.9894)

Copyright © 2016, Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος, Κωστής Χατζημιχάλης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Παπαδόπουλος Α. Γ., & Χατζημιχάλης Κ. (2016). Οι «φαντασιώσεις/αναπαραστάσεις» της ευρωπαϊκής υπαίθρου: μια κριτική εισαγωγική συζήτηση. *The Greek Review of Social Research*, 125, 3–19. <https://doi.org/10.12681/grsr.9894>

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος*, Κωστής Χατζημιχάλης**

ΟΙ «ΦΑΝΤΑΣΙΩΣΕΙΣ/ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ»
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ:
ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο αυτό αποτελεί μια σύντομη κριτική εισαγωγή στη συζήτηση για τη νέα γεωγραφία της ελληνικής υπαίθρου. Ειδικότερα, το κείμενο αναφέρεται, πρώτον, στη σχέση γεωγραφικών αναπαραστάσεων και κυρίαρχων «Λόγων» (*discourses*) εξουσίας και, δεύτερον, στη νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) και στο Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ), τα οποία επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τις μεταλλαγές των γεωγραφικών και κοινωνικών αναπαραστάσεων της υπαίθρου στα κράτη-μέλη. Στο τέλος διατυπώνονται ορισμένα γενικά συμπεράσματα σχετικά με το πού βαδίζει η ευρωπαϊκή ύπαιθρος.

Το υλικό και ο τίτλος του παρόντος αφιερώματος αντλούνται από τα αντίστοιχα της ομάδας εργασίας, την οποία είχαν συγχροτήσει οι επιμελητές στο πλαίσιο του 9ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Εταιρείας Αγροτικής Οικονομίας (ΕΤΑΓΡΟ), που διοργανώθηκε στις 3-5 Νοεμβρίου 2006 στο Συνεδριακό Κέντρο της ΑΤΕ στο Καστρί. Η ΕΤΑΓΡΟ είναι ένας επιστημονικός φορέας ο οποίος με τα συνέδρια που διοργανώνει (ανά διετία) έχει δώσει, μέχρι σήμερα, μάλλον μονόπλευρα, ιδιαίτερη έμφαση στην αγροτική και οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής υπαίθρου. Στόχος της συγκεκριμένης ομάδας εργασίας ήταν να υπογραμμιστεί η ανάγκη πλήρωσης ενός σημαντικού κενού στον επιστημονικό προβληματισμό για τη μελέτη της υπαίθρου, ο οποίος αφορά στη γεωγραφική και διεπιστημονική της ανάλυση. Η διοργάνωση της εν λόγω ομάδας εργασίας υπήρξε επιτυ-

---

* Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου.

** Καθηγητής στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου.

χής, καθώς παρουσιάστηκαν δώδεκα (12) εισηγήσεις από συναδέλφους διαφορετικών ειδικοτήτων (σε σύνολο 150 περίπου), προσέλκυσε το ενδιαφέρον του κοινού (κρίνοντας από το μέγεθος του ακροατηρίου) και προώθησε το σχετικό προβληματισμό των συμμετεχόντων στις συνεδρίες. Τα παραπάνω γέννησαν την ιδέα ενός ειδικού αφιερώματος στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* με πρόθεση να συμβάλει στη σύγχρονη συζήτηση περί χωρικής και κοινωνικής ανασύνθεσης της υπαίθρου, η οποία πρόσφατα έχει ανοίξει και στην Ελλάδα.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), η σύγχρονη αγροτική πολιτική κινείται προς την κατεύθυνση μιας χωρικής πολιτικής και έρχεται να συναντήσει την καθαυτό χωρική πολιτική, η οποία και αυτή αναθεωρεί τις απόψεις της για την ύπαιθρο. Οι δύο αυτές πολιτικές και οι έντονες διαμάχες που τις συνοδεύουν οδηγούν σε νέες «κατασκευές» της έννοιας της υπαίθρου ή αλλιώς σε νέες γεωγραφικές αναπαραστάσεις ή «γεωγραφικές φαντασίες». Στη σύντομη αυτή εισαγωγή του αφιερώματος θα αναφερθούμε, πρώτον, στη σχέση γεωγραφικών αναπαραστάσεων και κυρίαρχων «Λόγων» (discourses) εξουσίας και δεύτερον στη νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) και στο Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ), τα οποία επηρεάζουν, με διαφορετική ισχύ αλλά σε σημαντικό βαθμό, τις μεταλλαγές των γεωγραφικών και κοινωνικών αναπαραστάσεων της υπαίθρου στα κράτη-μέλη.

1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ/ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΦΑΝΤΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Στη γεωγραφία, οι γεωγραφικές αναπαραστάσεις ή γεωγραφικές φαντασίες κατά Gregory (1994) αποτελούν καθοριστικά στοιχεία για την κατανόηση της οργάνωσης του χώρου. Όπως υποστηρίζει η Massey (1999), το πρώτο πράγμα που πρέπει να συνειδητοποιήσουμε για τη γεωγραφική φαντασία είναι «...ότι η γνώση μας σχετικά με τον κόσμο και ο τρόπος που τον κατανοούμε έχει πάντα ένα σημείο εκκίνησης, μια “τοποθέτηση”. Τον βλέπουμε από εδώ και όχι από εκεί» (έμφαση στο πρωτότυπο, σελ. 36). Αυτό το «εδώ», αυτή η αρχική τοποθέτηση υπαγορεύει τις «κατασκευές» γεωγραφικών εννοιών, όπως, π.χ., οι ορεινές περιοχές, οι αστικοποιημένες περιοχές, η καθυστερημένη Αφρική, η μακρινή Ιαπωνία, οι οποίες, στη συνέχεια, μετασχηματίζονται, υποθετικά, σε «αντικειμενικές» γεωγραφικές θεωρήσεις. Πώς ορίζονται όμως η ορεινότητα, η αστικοποίηση, η καθυστέρηση και η μακρινή απόσταση, και από ποιους; Τα προβλήματα γίνονται αντιληπτά όταν οι κατασκευές γεωγραφικών αναπαραστάσεων/

φαντασιών «επιστρέφουν» ως άμεσες ή έμμεσες ρυθμίσεις. Πρώτον, σε περιπτώσεις όπου γεωγραφικές έννοιες όπως η ορεινότητα, η καθυστέρηση, η αστικοποίηση και η μακρινή απόσταση επιβάλλονται στους εκεί, στα άτομα ή στις κοινωνίες που τις αφορούν, συχνά χωρίς να ισχύουν. Δεύτερον, όταν αναπτύσσονται χωρικές παρεμβάσεις, π.χ. προγράμματα ανάπτυξης των ορεινών περιοχών ή της καθυστερημένης Αφρικής, ή όταν προωθούνται συνεργασίες με τη μακρινή Ιαπωνία, οι οποίες συνήθως σχεδιάζονται από τους εδώ για εκεί και όχι από τους εκεί για εκεί.

Κατ' αρχάς οι κατασκευές γεωγραφικών αναπαραστάσεων και φαντασιών αφορούν «Λόγους» (discourse) ειδικών. Δημιουργούνται, έτσι, αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις «Λόγων» γύρω από συγκεκριμένες γεωγραφικές αναπαραστάσεις/φαντασίες, κάποιες προερχόμενες από ισχυρά κέντρα εξουσίας, τα οποία τείνουν να ηγεμονεύσουν, εισάγοντας νέους όρους και περιγραφές. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, όμως, οι συγκρούσεις «Λόγων» (discursive struggles) αποκτούν ιδιαίτερη συμβολική και υλική σημασία γιατί αντιπροσωπεύουν συγκρούσεις για τη διανομή της εξουσίας (Harvey, 1996). Από την απλή ονοματοθεσία ενός γεωγραφικού σημείου σε ένα χάρτη ή την κατηγοριοποίηση οικισμών ως προς το βαθμό αστικοποίησης μέχρι τα κριτήρια για τον προσδιορισμό των λεγόμενων «καθυστερημένων» περιοχών –για να συνεχίσουμε με τα ίδια παραδείγματα από τα πολλά που υπάρχουν–, όλα τα παραπάνω συνιστούν αποτελέσματα συγκρούσεων «Λόγων» με άμεση ανταπόκριση σε συστήματα εξουσίας. Αυτή η συνεχής διαλεκτική συσχέτιση μεταξύ γεωγραφικών αναπαραστάσεων/φαντασιών – «Λόγου» (discourse) – κοινωνικών πρακτικών/εξουσίας αποτελεί ένα συνεχές διακύβευμα και επίσης ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον πεδίο έρευνας στη γεωγραφία.

Ένα παράδειγμα τέτοιου διακυβεύματος αποτελεί η σημερινή συζήτηση στα πλαίσια της ΕΕ για την *ύπαιθρο*. Είναι γνωστή η σύγχρονη συζήτηση περί χωρικής και κοινωνικής ανασύνθεσης της υπαίθρου, η οποία ουσιαστικά υπονοεί την επέκταση της έννοιας της υπαίθρου εκτός των παραδοσιακών της ορίων (Gray, 2000· Παπαδόπουλος, 2004· Μπεόπουλος, 2005). Πρόκειται για μια ουσιαστική ανατροπή των συμβατικών αντιλήψεων, των αναπαραστάσεων/φαντασιών για την ευρωπαϊκή *ύπαιθρο*, αλλά και της αγροτικότητας που αυτή προωθεί ή από την οποία προέρχεται. Ως εκ τούτου, υποστηρίζουμε εδώ ότι η ανατροπή της παραδοσιακής έννοιας της υπαίθρου είναι ουσιαστική γιατί διακυβεύεται το παλαιό σύστημα εξουσίας, το οποίο βασιζόταν, μέχρι περίπου τα τέλη του 1980, στο πρότυπο της *παραγωγικής υπαίθρου* και των κοινωνικών και πολιτικών χαρακτηριστικών που την συνόδευαν, τα οποία συνοψίζονται

στη δραματική συρρίκνωση των γεωργών ως κοινωνικής ομάδας και ως δρώντων πολιτικών υποκειμένων. Στη θέση του παλαιού αναδύεται ένα νέο πρότυπο, μια νέα γεωγραφική φαντασία, αυτή της υπαίθρου ως χώρου κατανάλωσης (Marsden, 1999· Κασίμης και Λουλούδης, 1999· Χατζημιχάλης, 2005). Στην πρώτη φάση, η υπαίθρος ήταν κυρίως ο χώρος της αγροτικής παραγωγής και της εφαρμογής της ΚΑΠ, ενώ στη δεύτερη η αγροτική παραγωγή περιορίζεται και στη θέση της αναπτύσσονται κυρίως αστικές και ημιαστικές λειτουργίες ελεύθερου χρόνου και αναψυχής (Λαμπριανίδης, 2004· Κίζος και Βακουφάκης, 2006).

Στα πλαίσια της ΕΕ, η αλλαγή αυτή συμπίπτει με μια μεταστροφή προς περισσότερο χωρικές προσεγγίσεις με το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ) και στο επίπεδο της αγροτικής πολιτικής, με τη νέα ΚΑΠ. Οι δύο αυτές πολιτικές αποτελούν «Λόγους» (discourse) οι οποίοι συνεισφέρουν –ο καθένας με το δικό του τρόπο– στη σύγχρονη κατασκευή της υπαίθρου στην ΕΕ. Όμως, όπως ήδη έχουμε επισημάνει, κάθε τέτοια κατασκευή προσφέρει μια διαφορετική αναπαράσταση/φαντασία για την υπαίθρο και στη συνέχεια μια διαφορετική επιρροή των εξελίξεων που σημειώνονται σε αυτήν.

Ένα κοινό στοιχείο στην ΚΑΠ και στο ΣΑΚΧ είναι η χωρική προσέγγιση της υπαίθρου, ένα σημαντικό βήμα απεμπλοκής από τη δυσλειτουργική τομεακή προσέγγιση, η οποία ήταν κυρίαρχη κατά την παραγωγική φάση. Η χωρική προσέγγιση, ενώ παρουσιάζεται ως μια πραγματική εναλλακτική θεώρηση για τη μελέτη της σημερινής ευρωπαϊκής υπαίθρου, εγείρει συγχρόνως και μια σειρά από ερωτήματα ως προς τα χαρακτηριστικά της και τις προτεραιότητες που αυτή θέτει. Εν τέλει, η γωνία θέασης, δηλαδή η γεωγραφική αναπαράσταση/φαντασία για την υπαίθρο ως αντικείμενο της χωρικής ανάλυσης, είναι κρίσιμη γιατί ορίζει ένα νέο πλαίσιο εξουσιών στο χώρο της υπαίθρου με νέες ιεραρχίες, ενσωματώσεις και αποκλεισμούς.

Οι προτάσεις για μια «χωρική στροφή» των πολιτικών θα ήταν ίσως μια ευοίωνη εξέλιξη, αν δεν συνέπιπτε με την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας. Σε όλες τις πολιτικές της ΕΕ κυριαρχεί η νεοφιλελεύθερη λογική της οικονομικής ανταγωνιστικότητας, η οποία, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, αφορά και σε πόλεις, περιφέρειες, τόπους παραγωγής και αναψυχής αλλά και στην υπαίθρο. Οι κεντρικές περιοχές της ΕΕ (το λεγόμενο πεντάγωνο της δύναμης) και άλλες επιμέρους «οικονομικά επιτυχημένες» περιοχές (π.χ. Νότια Αγγλία, Ολλανδία, Καταλονία, Βερολίνο, Βαυαρία, περιοχές της Τρίτης Ιταλίας, κ.ά.) περιγράφονται ως κατ'εξοχήν ανταγωνιστικές περιοχές και προβάλλονται για μίμηση από τους

άλλους Ευρωπαίους. Αφήνοντας κατά μέρος το θεωρητικό ζήτημα αν οι πόλεις και οι περιφέρειες ανταγωνίζονται όπως οι επιχειρήσεις, η καθαρά νεοφιλελεύθερη αυτή αντίληψη αδιαφορεί για το γεγονός ότι σε κάθε ανταγωνισμό υπάρχουν κερδισμένοι και χαμένοι και ότι η προώθηση της ανταγωνιστικότητας αυξάνει τις ανισότητες στο εσωτερικό της ΕΕ. Ειδικά για την ύπαιθρο, η προσέγγιση αυτή παρουσιάζει δύο επιπλέον προβλήματα. Πρώτον, πολύ λίγες περιοχές της υπαίθρου είναι οικονομικά ανταγωνιστικές με τα κριτήρια της ΕΕ και από αυτές σχεδόν όλες ανήκουν στις οικονομικά εύρωστες περιφέρειες της βορειοκεντρικής Ευρώπης. Δεύτερον, η σημερινή «αποτυχία» ορισμένων περιοχών της υπαίθρου συγκινεί μόνο οριακά τις εθνικές κυβερνήσεις και την Κοινότητα, όπως δείχνουν οι νέες πολιτικές συνοχής από τις οποίες έχει εξαλειφθεί η έννοια της «εδαφικής συνοχής». Αυτές οι τάσεις έμμεσα περιθωριοποιούν τις νότιες και τις πρόσφατα ενταγμένες στην ΕΕ ανατολικές περιφέρειες.

Συμπληρωματικό του προτάγματος για οικονομική ανταγωνιστικότητα είναι και το αντίστοιχο για *αύξηση της κινητικότητας και της ταχύτητας των μεταφορικών μέσων* στο εσωτερικό της ΕΕ. Όπως αναφέρουν οι Jensen και Richardson (2004), τα προτάγματα αυτά αναπαράγουν γεωγραφικές αναπαραστάσεις/φαντασίες, οι οποίες παραπέμπουν σε ένα συνολικό *ευρωπαϊκό χώρο ροών και όχι σε ένα χώρο τόπων* (βλ. και Castells, 1996), όπου τα Διευρωπαϊκά Μεταφορικά Δίκτυα (ΔΜΔ) (τραίνα υψηλών ταχυτήτων, κλειστοί αυτοκινητόδρομοι) και οι κόμβοι τους (πόλεις-hubs, γέφυρες, αεροδρόμια, λιμάνια κ.λπ.) αναλαμβάνουν έναν καθοριστικό ρόλο στην αναδιάταξη του ευρωπαϊκού χώρου. Είναι γνωστό από την οικονομική γεωγραφία ότι η αύξηση της κινητικότητας και οι επενδύσεις σε μεταφορικές υποδομές αποτελούν θεμέλια των οικονομιών της αγοράς γιατί αυξάνουν την κερδοφορία των κεφαλαίων και αποτελούν βασικούς διαύλους ελέγχου και πελατειακών σχέσεων για τις εκάστοτε εξουσίες. Οι σημερινές όμως τεχνολογικές εξελίξεις και το αίτημα για μεγαλύτερες ταχύτητες αφορούν ελάχιστα την ύπαιθρο και μόνο στο βαθμό που την κάνουν περισσότερο προσπελάσιμη από τα αστικά κέντρα, δεν αναφέρονται δηλαδή στις ανάγκες της υπαίθρου καθεαυτήν.

Για την κατανόηση των προβλημάτων αλλά και του νέου πλαισίου εξουσιών που εισάγει η χωρική προσέγγιση, θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια μια σύντομη ανάλυση των *ίδιων των κειμένων της νέας ΚΑΠ και του ΣΑΚΧ* στα οποία γίνονται ειδικές αναφορές στην ύπαιθρο. Η ανάλυση της ΚΑΠ είναι περισσότερο εκτεταμένη δεδομένου ότι έχει εφαρμοστεί και αποτελεί δεσμευτικό πλαίσιο για τα κράτη-μέλη, ενώ το ΣΑΚΧ είναι κείμενο γενικών αρχών και στόχων.

2. Η ΝΕΑ ΚΟΙΝΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η ΚΑΠ αρχικά αποτελούσε μια πολιτική που αναφερόταν πρωτίστως στη γεωργία και μόνο έμμεσα και δευτερευόντως στις αγροτικές περιοχές και στην υπαίθρο γενικότερα. Η σύγχρονη «κατασκευή» και «ανακατασκευή» της υπαίθρου από την ΚΑΠ αποτελεί μια μακρά και ασυνεχή διαδικασία της οποίας τα χαρακτηριστικά δεν είναι εύκολο να ανασυρθούν και να αποκτήσουν μια αντικειμενική συνοχή. Βασικός λόγος αυτής της αδυναμίας είναι ότι υφίστανται πολλαπλές γωνίες θέασης (και ανάγνωσης των μεταρρυθμίσεων της ΚΑΠ/ανακατασκευών της υπαίθρου) αλλά και αρκετοί παράλληλοι «Λόγοι» (discourses) των διαφόρων εμπλεκόμενων φορέων (π.χ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο των Υπουργών, οργανωμένα αγροτικά συμφέροντα), των κρατών-μελών, καθένα από τα οποία προσπαθεί να προωθήσει τα δικά του συμφέροντα, και των συλλογικών (μικρών ή μεγάλων ομάδων) συμφερόντων που επιζητούν να ενταχθούν ή βρίσκονται στις παρυφές της διαδικασίας σχεδιασμού της αγροτικής πολιτικής και της αναθεώρησης της ΚΑΠ.

Όμως, η ΕΕ σηματοδότησε ένα παράδοξο φαινόμενο σχετικά με την πρόσληψη και τη θεώρηση της υπαίθρου. Ιδιαίτερα κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, αντίθετα από ό,τι προέβλεπαν γνωστοί θεωρητικοί της οικονομικής ανάπτυξης και του κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού της υπαίθρου, όπως και διανοητές που ασχολήθηκαν με τις αγροτικές σπουδές, η έννοια της υπαίθρου αντί να συρρικνωθεί και να εξαφανισθεί έχει επεκταθεί σε σημαντικό βαθμό (van der Ploeg, 1997· van der Ploeg, 2003). Βέβαια, η επέκταση αυτή αφορά την υπαίθρο ως χώρο κατανάλωσης, γεγονός που συνδέεται με την αποδοχή της αστικής διάχυσης. Παράλληλα, υφίσταται και μια ουσιαστική διεύρυνση των χαρακτηριστικών της κοινωνίας της υπαίθρου, η οποία οφείλεται στις τροποποιήσεις που έχει υποστεί τα τελευταία χρόνια η ΚΑΠ και, ειδικότερα, στην πρόσφατη ανάδειξη της «πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου» (rural development policy), η οποία συχνά συγχέεται ή, κατ' άλλους, θα έπρεπε να ταυτίζεται με την περιφερειακή πολιτική (Bryden, 2000). Οι συνεχείς αναθεωρήσεις της ΚΑΠ και η δημιουργία του δεύτερου πυλώνα της έχουν εντείνει τη συζήτηση σχετικά με το χαρακτήρα και τη δυναμική της ανάπτυξης των περιοχών της υπαίθρου (Bryden, 2003).

Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕ έπαιξε έναν αρκετά σημαντικό ρόλο στην «αναβάθμιση» της έννοιας της υπαίθρου και στην αναθέρμανση της συζήτησης για το νέο ρόλο της στη σύγχρονη ευρωπαϊκή οικονομία και κοινωνία. Σύμφωνα με το διαφωτιστικό κείμενο του Gray (2000, σ. 33): «...η

ΚΑΠ μετέβαλε την εικόνα της υπαίθρου από ένα αόριστο, ακαθόριστο, εθνικά συγκεκριμένο, πρόχειρο κοινωνικο-γλωσσικό πρότυπο σε μια αντικειμενοποιημένη, δημόσια ορατή, τυποποιημένη και γενικευμένη σε όλη την Κοινότητα αναπαράσταση της υπαίθρου η οποία έχει το πολιτικό πλεονέκτημα ότι επιτρέπει σε κάθε κράτος-μέλος να ερμηνεύσει την έννοια αυτή σύμφωνα με το εθνικό του συμφέρον».

Συχνά η πορεία ανάδειξης της υπαίθρου ως εμφανούς στοιχείου της νέας ΚΑΠ ερμηνεύεται –σύμφωνα με μια εκ των υστέρων ανάγνωση των γεγονότων– με έναν γραμμικό-εξελικτικό τρόπο και ανιχνεύεται στις διαφορετικές φάσεις της συνολικής εξέλιξης της ΚΑΠ. Ειδικότερα, θεωρείται ότι η ύπαιθρος ως συστατικό της ΚΑΠ ακολουθεί μια τροχιά παράλληλη με αυτήν της αναθεώρησής της και της μεταρρύθμισης της Κοινοτικής πολιτικής γενικότερα. Κάθε φάση της ΚΑΠ περιέχει και μια διαφορετική «χρήση» ή ερμηνεία της υπαίθρου ανάλογα με τις «ανάγκες» της ΚΑΠ, ή ανάλογα με τη μεταβολή της πρόσληψης της ΚΑΠ από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Συμβούλιο των Υπουργών Γεωργίας και από τα οργανωμένα αγροτικά συμφέροντα. Σύμφωνα με τον Gray (2000), σε μια πρώτη φάση, η ύπαιθρος νοείται ως «κοινωνική αναπαράσταση» για την κατασκευή της ΚΑΠ, ενώ, σε μια δεύτερη φάση, η ύπαιθρος μετατρέπεται σε «τοπικότητα» για τις ανάγκες της εφαρμογής της ΚΑΠ. Στη συνέχεια, στη λεγόμενη τρίτη φάση η ύπαιθρος θεωρείται και πάλι ως κοινωνική αναπαράσταση για τις ανάγκες της αναθεώρησης/αναμόρφωσης της ΚΑΠ και, τέλος, στην πιο πρόσφατη φάση (την τρέχουσα) η ύπαιθρος μεταμορφώνεται και πάλι σε τοπικότητα για την οργάνωση και εφαρμογή της νέας ΚΑΠ! Με αυτό τον τρόπο, η θεώρηση της υπαίθρου παλινωδεί από τη μια περίοδο στην άλλη, συνοδεύοντας τις αλλαγές στην ΚΑΠ, ενώ, παράλληλα, απηχεί μια ταλάντωση ανάμεσα στις δύο φαινομενικά ανταγωνιστικές εννοιολογήσεις της υπαίθρου, οι οποίες στη σημερινή περίοδο συνυπάρχουν και συμβιώνουν αναγκαστικά κάτω από το βάρος του αποδιδόμενου σεβασμού στην ετερογένεια ή την ποικιλομορφία της ευρωπαϊκής υπαίθρου.

Παράλληλα, η ύπαρξη τόσων πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους στόχων της ΚΑΠ, αλλά και της πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου, οφείλεται κυρίως στην εξελικτική της πορεία. Για παράδειγμα, ο Bulter (2003) διακρίνει τέσσερα (ανταγωνιστικά μεταξύ τους) παραδείγματα/υποδείγματα αγροτικής στήριξης: α) το κλασικό παρεμβατικό παράδειγμα, το οποίο καθόρισε με μεγάλο βαθμό την ΚΑΠ κυρίως κατά τα πρώτα 20 έτη εφαρμογής της, β) το νεο-φιλελεύθερο παράδειγμα ή αυτό της ελεύθερης αγοράς, το οποίο όμως απέκτησε μια δυναμική κυρίως κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990, γ) το πολυλειτουργικό παρεμβατικό παράδειγμα, το

οποίο στοχεύει στη διατήρηση της αγροτικής στήριξης, επισημαίνοντας το γεγονός ότι η γεωργία εκπληρώνει περισσότερες από μία λειτουργίες (π.χ. παραγωγή) μέσω της αναπαραγωγής του ευρωπαϊκού αγροτικού τοπίου και γενικότερα μέσω των δημοσίων αγαθών που πρέπει να διατηρηθούν για τις επόμενες γενεές, και δ) το *παρεμβατικό παράδειγμα της ανάπτυξης της υπαίθρου*, το οποίο αφορά στην πολυτομεακή, την πολυεπίπεδη και εδαφική ανάπτυξη των περιοχών της υπαίθρου.

Τα δύο πρώτα παραδείγματα συνυπάρχουν σήμερα αλλά αντιμάχονται το ένα το άλλο για την πρωτοκαθεδρία. Τα υπόλοιπα δύο παραδείγματα τοποθετούνται ενδιάμεσα των δύο προηγούμενων και συνδυάζουν στοιχεία και της κλασικής παρεμβατικής προσέγγισης και μεγάλο αριθμό νεοφιλελεύθερων επιχειρημάτων. Το πρώτο παράδειγμα της παρέμβασης της ΕΕ παρέμεινε, ουσιαστικά, χωρίς αντίπαλο ως τη δεκαετία του 1980. Στη συνέχεια, εντάθηκαν οι ενέργειες αλλά και οι φωνές οι οποίες προωθούσαν διαφορετικές εικόνες και πρότυπα της αγροτικής στήριξης, οδηγώντας στην ασάφεια της ΚΑΠ και στην (απροκάλυπτη) ανάδειξη διαφορετικών εθνικών στρατηγικών.

Γενικότερα, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η σημερινή διάκριση μεταξύ των δύο πυλώνων της ΚΑΠ αποτελεί την αναγνώριση του γεγονότος ότι υφίστανται διαφορετικά μοντέλα αγροτικής στήριξης (Potter and Loble, 2004· Papadopoulos, 2005). Ο πρώτος πυλώνας τείνει περισσότερο προς το νεο-φιλελεύθερο παράδειγμα, ενώ ο δεύτερος πυλώνας είναι περισσότερο σχετικός με το τρίτο και τέταρτο παράδειγμα (δηλαδή της πολυλειτουργικότητας και της ανάπτυξης της υπαίθρου). Ο τεμαχισμός της ΚΑΠ έχει, σχεδόν αναπόδραστα, οδηγήσει σε μια «επανεθνικοποίηση» και σε μια περιφερειοποίηση του σχεδιασμού και της εφαρμογής της πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου.¹ Το πολυλειτουργικό παράδειγμα και το παράδειγμα της ανάπτυξης της υπαίθρου συντείνουν σε μια περισσότερο στοχευμένη εδαφική, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη. Η αύξουσα σημασία του νεο-φιλελεύθερου παραδείγματος και των δύο σημερινών παρεμβατικών παραδειγμάτων έχει οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές και διαφοροποιήσεις των μηχανισμών που χρησιμοποιούνται για την κατανομή και διάθεση των πόρων στις περιοχές της υπαίθρου.

---

1. Η αρχή της επικουρικότητας, η οποία υπαγορεύει την ανάγκη εξεύρεσης διαφορετικών ερμηνειών του δεύτερου πυλώνα από κάθε κράτος-μέλος, μορφοποίησης καινούργιων εργαλείων για την προώθηση της πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου και συνεπούς εφαρμογής των σχεδιαζόμενων μέτρων πολιτικής, συνάδει με την προώθηση ποικίλων εθνικών προσεγγίσεων παράλληλα με την εφαρμογή της ΚΑΠ σε ευρωπαϊκό επίπεδο (βλέπε Lowe κ.ά., 2002).

Η δυνατότητα εφαρμογής όλων αυτών των διαφορετικών συνδυασμών (στόχων, μέτρων πολιτικής, εργαλείων, χρηματοδοτήσεων κ.λπ.) της ΚΑΠ, ανάλογα με τις εθνικές στρατηγικές που αναπτύσσονται από τα κράτη-μέλη, οδηγεί σε μια πολυσημία επιχειρημάτων και στοχοθετήσεων εντός της ΚΑΠ και εντός της πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου, ενώ παράλληλα εντείνει τις αντιθέσεις ανάμεσα στην «τομεακή» και στην «εδαφική» λειτουργία της ΚΑΠ.² Σε κάθε κράτος-μέλος ο «αγώνας» ανάμεσα στις δύο αυτές λειτουργίες εξαρτάται από τη σημασία και το ρόλο του αγροτικού (ή αγρο-τροφικού) τομέα, τη δύναμη των οργανωμένων αγροτικών συμφερόντων, τη διεκδίκηση της βελτίωσης του τρόπου ζωής στην ύπαιθρο, τον ευρύτερο συσχετισμό συμφερόντων και πολιτικών δυνάμεων της υπαίθρου και το βαθμό εμπλοκής των περιβαλλοντικών και άλλων κινημάτων στην πολιτική αρένα.

3. ΤΟ ΣΑΚΧ

Το κείμενο του ΣΑΚΧ, που προτάθηκε το 1994 και υιοθετήθηκε το 1999, δεν αποτελεί μια θεσμικά κατοχυρωμένη και υποχρεωτική χωροταξική πολιτική. Διαμορφώνει όμως ένα «λόγο» (discourse) για την οργάνωση και ανάπτυξη του ευρωπαϊκού χώρου, τον οποίο πολλές εθνικές κυβερνήσεις και οι άλλες πολιτικές της ΕΕ λαμβάνουν υπόψη, προτείνοντας νέες θεσμικές δομές οι οποίες υλοποιούν έμμεσα τις προτάσεις του. Ως προς την ύπαιθρο τα προβλήματα που αναφέρονται στο ΣΑΚΧ είναι κυρίως πέντε (βλέπε και Richardson and Jensen, 2004· Richardson, 2000· Χατζημιχάλης, 2005):

1. Στα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής γίνεται συχνά σύγχυση των εννοιών «περιφερειακός» και «περιθωριακός» με την έννοια της απομα-

---

2. Ορισμένοι συγγραφείς έχουν υποστηρίξει την άποψη ότι η φιλελευθεροποίηση της αγροτικής πολιτικής είναι σήμερα περισσότερο ρεαλιστική ως προοπτική από ό,τι στο παρελθόν λόγω του γεγονότος ότι μπορεί να οδηγήσει στην περιθωριοποίηση του μοντέλου της εντατικής γεωργίας μέσω της προώθησης της «αποσύνδεσης» των επιδοτήσεων από την αγροτική παραγωγή και μέσω της περιβαλλοντικής, «πράσινης επανασύνδεσης» της στήριξης με επιμέρους στόχο τη βελτίωση του αγροτικού περιβάλλοντος (Potter and Goodwin, 1998· Richard, 2004). Όμως από την άλλη πλευρά, η όποια συνεχιζόμενη στήριξη της υπαίθρου μέσω της λογικής της «πολυλειτουργικότητας της γεωργίας» θα πρέπει να κατανοηθεί ως μια μορφή συγκαλυμμένου προστατευτισμού (Potter and Burney, 2002). Για κάποιους άλλους, όμως, και κυρίως για τους Γάλλους, η στήριξη της «πολυλειτουργικής γεωργίας» είναι όρος *sine qua non* για την επιβίωση της υπαίθρου και την αντιμετώπιση της εγκατάλειψής της (Losch, 2004· Μπεόπουλος, 2005).

κρουσμένης γεωγραφικά περιοχής, και η σύγκυση επαυξάνεται με την παρουσία της υπαίθρου και στις δύο έννοιες. Από αυτές τις προβληματικές γεωγραφικές αναπαραστάσεις/φαντασίες προκύπτουν εξίσου προβληματικές και περιοριστικές προτάσεις γενικής χωροταξικής αναδιάρθρωσης, όπου ως κυρίαρχη ερμηνεία των προβλημάτων των μειονεκτικών περιοχών της υπαίθρου αναδύεται η περιορισμένη τους προσπελασιμότητα και η έλλειψη μεταφορικών υποδομών. Από αυτήν την περιοριστική ερμηνεία προκύπτουν και δύο επιπλέον αντιφάσεις: οι υποδομές τύπου ΔΜΔ, μέσω των επιπτώσεων «απομύζησης» και «πόλωσης», αντιστρατεύονται τους στόχους για περιορισμό των περιφερειακών ανισοτήτων και οι τεχνολογίες στις οποίες βασίζονται ελάχιστα συμβάλλουν στη βιώσιμη ανάπτυξη, δύο στόχους που έχει θέσει η ΕΕ.

2. *Η σαφής προκατάληψη υπέρ των πόλεων ως βασικών χώρων ανταγωνιστικής ανάπτυξης.* Αυτό γίνεται άμεσα αντιληπτό από το γεγονός ότι οι μεγάλες πόλεις ή τα δίκτυα πόλεων θεωρούνται ως η κινητήρια δύναμη της ανταγωνιστικότητας και της περιφερειακής ανάπτυξης, προσελκύοντας έτσι τις περισσότερες επενδύσεις. Το μοντέλο της «πολυκεντρικότητας» αποτελεί τη χωροταξική πρόταση του ΣΑΚΧ, η οποία όμως αναπαράγει ιεραρχίες τύπου Crisaller που δύσκολα μπορούν να βρουν εφαρμογή στη σκανδιναβική και νοτιοευρωπαϊκή γεωγραφία της υπαίθρου. Η προτεινόμενη «εταιρική σχέση πόλης-υπαίθρου» (σ. 29) είναι μια απόπειρα απάντησης στην κριτική ότι ευνοούνται τα αστικά κέντρα. Όμως και εδώ η κύρια έμφαση δίνεται στις μεγάλες αστικές περιοχές και στις «δικές τους ανάγκες» και η θέση της υπαίθρου (με κάποιες εξαιρέσεις στο κέντρο της ΕΕ) είναι καθαρά συμπληρωματική και υποταγμένη στις αστικές ανάγκες.

3. *Η ύπαιθρος ως συρρικνούμενη οντότητα διασχιζόμενη από τα ΔΜΔ.* Στη γεωγραφική φαντασία ενός ευρωπαϊκού χώρου ροών, η ύπαιθρος θα διασχίζεται από τους προτεινόμενους διαδρόμους υψηλής ταχύτητας με αρνητικές επιπτώσεις, δύο από τις οποίες εντοπίζονται και από το ΣΑΚΧ: τα φαινόμενα «άντλησης/απορρόφησης» (pump effects) και τα φαινόμενα «σήραγγας» (tunnel effects), όπου οι περιοχές της υπαίθρου απλώς διασχίζονται από τα ΔΜΔ χωρίς τοπικά αναπτυξιακά θετικά αποτελέσματα. Παρά το γεγονός της διαπίστωσης αυτών των προβλημάτων, τα οποία βιώνονται ήδη όπου έχουν κατασκευαστεί τα μεταφορικά δίκτυα υψηλής ταχύτητας, δεν γίνονται ουσιαστικές προσπάθειες αντιμετώπισής τους από τις εθνικές και περιφερειακές διοικήσεις.

4. *Η περιφέρεια ως το νέο πεδίο αναφοράς όλων των πολιτικών της ΕΕ.* Η εξέλιξη αυτή, η οποία θα έπρεπε να ήταν θετική, αποτελεί ωστόσο μια γεωγραφική αναφορά για την ύπαιθρο στην οποία κυριαρχεί εκ νέου η

εταιρική σχέση πόλης-υπαίθρου, η οποία, όπως ήδη έχουμε πει, λειτουργεί κυρίως υπέρ των μεγάλων πόλεων. Στα πλαίσια της προτεινόμενης έννοιας «λειτουργική περιφέρεια» (γνωστή από την προπολεμική γερμανική γεωγραφία) υφίσταται μια σαφής θεσμική μεταστροφή, και η ύπαιθρος ως διακριτός χώρος όπως και η γεωργία ως διακριτός τομέας χάνουν σταδιακά την ανεξαρτησία τους, υποτασσόμενες στα αστικά συμφέροντα και προτεραιότητες.

5. *Η ηχηρή απουσία αναφοράς σε κοινωνικά θέματα και στην άνιση περιφερειακή ανάπτυξη.* Στο κείμενο του ΣΑΚΧ δεν υπάρχει τίποτα που να αφορά τα δύο κρίσιμα αυτά θέματα, προοίμιο ίσως των επανεθνικοποιήσεων των πολιτικών της ΕΕ. Το ΣΑΚΧ ζητά μια βιώσιμη και εξισορροπημένη στο χώρο ανάπτυξη, αυτό όμως επαφίεται μόνο στις δυνάμεις της αγοράς, επαναφέροντας έτσι τα γνωστά αδιέξοδα της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας. Η έμφαση πρέπει να δοθεί στις λεγόμενες «δυναμικές ζώνες παγκόσμιας οικονομικής ενσωμάτωσης», οι οποίες ως νέες ατμομηχανές θα «σύρουν» και τις άλλες ευρωπαϊκές περιφέρειες προς την ανάπτυξη με μείωση των ανισοτήτων. Φαίνεται ότι 50 χρόνια εμπειρίας στην περιφερειακή πολιτική των καπιταλιστικών οικονομιών έχουν ξεχαστεί, και τα παλαιά φαντάσματα των αυτο-εξισορροπούμενων δυνάμεων επιστρέφουν.

4. ΠΩΣ ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΑΥΡΙΟ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΥΠΑΙΘΡΟΣ;

Οι παραπάνω παρατηρήσεις μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα όποια θετικά βήματα απεμπλοκής από τα προβλήματα της παλαιάς ΚΑΠ και των μέχρι σήμερα α-χωρικών προσεγγίσεων είναι, εντούτοις, περιοριστικά και οδηγούν σε λανθασμένες υποθέσεις για τη χωρική προσέγγιση της υπαίθρου, γιατί αγνοούν (α) την *ιστορικότητα*, δηλαδή τη συγκεκριμένη εξέλιξη της υπαίθρου σε μια περιφέρεια, έθνος-κράτος και στην ΕΕ, (β) την *κοινωνικότητα*, δηλαδή την εμπέδωση ή ενθήκευση (embeddedness) της έννοιας της υπαίθρου στο συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό εντός του οποίου αναδύθηκε και στην πολιτική ενσωμάτωση των γεωργών στην κυρίαρχη πολιτική σκηνή, και (γ) τη *γεωγραφικότητα*, δηλαδή τη σχέση της υπαίθρου με τα άλλα φυσικά και ανθρωπογενή δεδομένα της οργάνωσης του χώρου και του πολιτισμικού τοπίου.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, συχνά αναφέρονται τρία διαφορετικά πρότυπα ανάπτυξης της υπαίθρου (Marsden κ.ά., 2002· Marsden, 2003), τα οποία, όμως, βρίσκονται σε κάποια αντιστοιχία τόσο με ορισμένους στόχους του ΣΑΚΧ όσο και με την εφαρμογή της νέας ΚΑΠ στα κράτη-μέλη

της ΕΕ. Θα λέγαμε λοιπόν ότι ένα πρώτο πρότυπο ανάπτυξης της υπαίθρου είναι αυτό που ακολουθεί την «αγρο-βιομηχανική λογική» και το οποίο καθορίζεται από οικονομικούς παράγοντες, ορίζει την υπαίθρο ως έναν εντατικό παραγωγικό χώρο, ενώ παράλληλα δίνει έμφαση στη συνεχιζόμενη ορθολογικοποίηση της παραγωγής για την κατασκευή εμπορευματικών τροφίμων τα οποία είναι ανταγωνιστικά στη διεθνή αγορά. Αυτό το πρότυπο έρχεται να ενδυναμώσει η νέα ΚΑΠ με την υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων μέτρων και στόχων πολιτικής, παρά το γεγονός ότι τα οργανωμένα αγροτικά και βιομηχανικά συμφέροντα που το στηρίζουν είναι αυτά που αποκόμισαν τα μέγιστα –όπως έχει παραδεχτεί έμμεσα η ίδια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στα κείμενά της για την ανάγκη αναμόρφωσης της ΚΑΠ αλλά και ο ΟΟΣΑ– από την προϊούσα προστατευτική πολιτική της ΚΑΠ. Το δεύτερο πρότυπο ταυτίζεται με μια «μετα-παραγωγική δυναμική», η οποία έχει αμφισβητήσει την πρωτοκαθεδρία του βιομηχανικού μοντέλου αγροτικής παραγωγής και αρκετές περιοχές της ευρωπαϊκής υπαίθρου τις έχει μετατρέψει σε χώρους κατανάλωσης που θα πρέπει να είναι διαθέσιμοι στον αστικό πληθυσμό. Το πρότυπο αυτό συμβαδίζει με αρκετούς από τους στόχους του ΣΑΚΧ και της νέας ΚΑΠ. Σε αυτήν την περίπτωση, η πολυλειτουργική γεωργία και η πολυτομεακή ανάπτυξη της υπαίθρου έρχονται να στηρίξουν τη δυναμική και να αξιοποιήσουν τις όποιες συγκεκριμένες τοπικές δυνατότητες υπάρχουν. Το τρίτο και πιο πολυσυλλεκτικό πρότυπο είναι αυτό που φαίνεται να υιοθετεί περισσότερο το ΣΑΚΧ και λιγότερο η νέα ΚΑΠ, και το οποίο ακολουθεί μια «δυναμική χωρικής ανάπτυξης της υπαίθρου», ενώ, παράλληλα, μπορεί να περιλαμβάνει και την «παραδοσιακή υπαίθρο», όπου η γεωργία καταλαμβάνει έναν κεντρικό ρόλο χωρίς, όμως, να μονοπωλεί τους διαθέσιμους πόρους. Το τρίτο αυτό πρότυπο προβάλλεται ως μια εναλλακτική λύση απέναντι στο πρώτο, το αγρο-βιομηχανικό πρότυπο, και έχει τα προβλήματα που ήδη αναλύσαμε. Η σημασία της ποιότητας, της μικρής κλίμακας παραγωγής και η διατήρηση της υπαίθρου ως τοπίου αποτελούν συμπληρωματικά μεταξύ τους χαρακτηριστικά, τα οποία όμως είναι ανάγκη να «ολοκληρωθούν» με μια τοπική/περιφερειακή στρατηγική για την ανάπτυξη της υπαίθρου, για την οποία τόσο η ΕΕ όσο και τα κράτη-μέλη δεν δείχνουν σήμερα ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, όπως σε άλλα κράτη της νότιας Ευρώπης (π.χ. Ισπανία), η προώθηση των μέτρων αγροτικής πολιτικής, έστω και μετά την πολλά υποσχόμενη υιοθέτηση της πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου, δεν οδηγεί αυτόματα στη ζητούμενη «επανεδαφικοποίηση» ή στην «περιφερειοποίηση» της ΚΑΠ, καθώς τα οργανωμένα αγροτι-

κά συμφέροντα και η αδράνεια του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων εμμένουν πεισματικά στην ανάγκη εκσυγχρονισμού του αγροτικού τομέα και αντιμετωπίζουν την ανάπτυξη της υπαίθρου ως «σχήμα λόγου» (Papadopoulos and Liarikos, 2007). Παρά την όποια ρητορική, η οποία εκφράζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τις περιβαλλοντικές, κυρίως, ΜΚΟ σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, που εμπλέκονται στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή της πολιτικής για την ανάπτυξη της υπαίθρου, η εθνική και περιφερειακή εξειδίκευση των μέτρων διατηρούν σε μεγάλο βαθμό το «άρωμα» και το χρώμα της «ανάπτυξης του αγροτικού τομέα» και λιγότερο της χωρικής ανάπτυξης της υπαίθρου.

Τελικά, η ύπαιθρος έχει σήμερα αποκτήσει τα χαρακτηριστικά ενός «ευέλικτου περιβλήματος», το οποίο μπορεί να λάβει διάφορα σχήματα που προϋποθέτουν ποικίλα συστατικά, αλλά διατηρεί ορισμένες «προδιαγραφές» που παραπέμπουν στην τήρηση γενικών αρχών και στόχων, καθώς επίσης και στην εναρμόνιση των κρατών-μελών με νομιμοποιημένες μεθοδολογίες (π.χ. διακυβέρνηση, συμμετοχή), οι οποίες παράγουν μέτρα πολιτικής. Η «πλουραλιστική» ανάπτυξη της υπαίθρου είναι ουσιαστικά ψευδοδίλημμα, καθώς δεν μπορεί να επιτευχθεί. Οι πολλές διαθέσιμες επιλογές –τόσο από την πλευρά των στόχων όσον και από την πλευρά των μέτρων πολιτικής– δεν έχουν σημαίνει και τη δυνατότητα ανατροπής της αρνητικής εικόνας που υπάρχει για την ανάπτυξη της υπαίθρου. Η διαιώνιση των ανισοτήτων στην ύπαιθρο είναι μία ακόμα από τις (έμμεσες) επιπτώσεις της ίδιας της ΚΑΠ, καθώς είναι έκδηλα τα προβλήματα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού τα οποία επεκτείνονται και στην ύπαιθρο – παρά την προώθηση μέτρων για την αντιμετώπισή τους (ESPON, 2003· Crawley, 2003· Shorthall, 2004· Παπαδόπουλος, 2007).

Αυτοί που είναι περισσότερο έτοιμοι και σε πιο ευνοημένη θέση για να προτείνουν ή/και να υλοποιήσουν μέτρα πολιτικής είναι εκείνοι που θα καταφέρουν να προσδιορίσουν τα χαρακτηριστικά της υπαίθρου ακολουθώντας τον κυρίαρχο Λόγο. Οι υπόλοιποι (κάτοικοι περιθωριοποιημένων περιοχών στη νότια και την ανατολική Ευρώπη και οι λιγότερο ευνοημένες κοινωνικές ομάδες, όπως γυναίκες, μετανάστες, ηλικιωμένοι, άτομα με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, κ.ά.) θα είναι για άλλη μια φορά οι «χαμένοι» στα πλαίσια του νέου προτύπου της χωρικής ανάπτυξης, παρά τις εξαγγελίες των πολιτικών και των τεχνοκρατών της ανάπτυξης της υπαίθρου.

Σύντομη παρουσίαση των κειμένων του αφιερώματος

Τα άρθρα του αφιερώματος καλύπτουν τις διαφορετικές πτυχές της νέας γεωγραφίας της ελληνικής υπαίθρου στο πλαίσιο της κριτικής συζήτησης

που προηγήθηκε για την ΕΕ και αποτελούν ένα ανανεωμένο πεδίο έρευνας σε ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια.

Το πρώτο άρθρο είναι του Ευάγγελου Νικολαΐδη και αναφέρεται στους μύθους και τα στερεότυπα για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Σε αυτό το κείμενο επιλέγονται συγκεκριμένες θεωρήσεις για την ανάπτυξη της γεωργίας –και αποκαλούνται «μύθοι»– που φαίνονται να επικρατούν μεταξύ των οικονομολόγων που ασχολούνται με τη γεωργία. Οι θεωρήσεις αυτές αναφέρονται κυρίως στην οικονομική δυναμική της γεωργίας και στην επίδρασή της πάνω στην ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Ο συγγραφέας επιχειρεί να αναδείξει τις επιπτώσεις των κυριαρχικών αυτών αντιλήψεων στη θεωρητική, πολιτική και οικονομική σφαίρα, καθώς επίσης να επισημάνει τις σημαντικές γεωγραφικές τους διαστάσεις. Στο κείμενο δίδεται έμφαση στον εντοπισμό και στην κριτική αυτών των αντιλήψεων, ενώ παράλληλα αναζητούνται τα αίτια της εμφάνισης και της αναπαραγωγής τους.

Στο δεύτερο άρθρο, ο Μιχάλης Πέτρου ασχολείται με το παράδειγμα μιας πεδινής αγροτικής κοινότητας, που εξαρτάται από την εντατική γεωργία και στην οποία ανακινούνται ζητήματα έμφυλων και αλληλοεξαρτώμενων εργασιακών δραστηριοτήτων, τόσο στο αγροτικό νοικοκυριό όσο και στην αγροτική εκμετάλλευση, εξαιτίας της παρουσίας των οικονομικών μεταναστών. Ειδικότερα, το κείμενο περιγράφει τα χαρακτηριστικά δύο αλληλένδετων διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα στη συγκεκριμένη αγροτική περιοχή. Πρώτον, τον τρόπο με τον οποίο, σε τοπικό επίπεδο, το ξένο εργατικό δυναμικό επηρεάζει τις στρατηγικές που χαράσσουν τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού και τις πρακτικές που αυτά επιλέγουν να ακολουθήσουν, με στόχο την προσαρμογή τους στο ραγδαία μεταβαλλόμενο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον. Δεύτερον, τον τρόπο με τον οποίο οι διαμορφούμενες στρατηγικές και πρακτικές σε επίπεδο νοικοκυριού σχετίζονται με τον αναπροσδιορισμό της έμφυλης συγκρότησης και διαχείρισης του οικιακού και εργασιακού χώρου των κατοίκων της αγροτικής κοινότητας.

Στο τρίτο άρθρο, ο Κωνσταντίνος Παππάς ασχολείται τόσο με τη γεωγραφική διαφοροποίηση των αγροτικών περιοχών, ως παράμετρο για τη διαμόρφωση της απασχόλησης των μεταναστών, όσο και με την επίδραση της ξένης εργασίας στην οικονομική δραστηριότητα και τις αγορές εργασίας της υπαίθρου. Το κείμενο που στηρίζεται στη διδακτορική διατριβή του συγγραφέα εστιάζει στη ανάλυση της εγκατάστασης και απασχόλησης των μεταναστών στην Ήπειρο, που αποτελεί, εν γένει, μια αγροτική περιοχή η οποία καθυστερεί σε ανάπτυξη. Στην περιοχή αυτή, ο αγροτικός

τομέας αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό ποσοστό της απασχόλησης, παρά τη σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των τοπικών περιοχών, ενώ η γειτνίαση με την Αλβανία ως κύρια χώρα αποστολής μεταναστών οδηγεί στο χαρακτηρισμό της περιοχής ως υποδοχέα και τόπο διέλευσης των οικονομικών μεταναστών.

Το τέταρτο άρθρο, που έχει γραφτεί από τους Απόστολο Παπαδόπουλο, Χρίστο Χαλκιά και Αντιγόνη Φάκα, παρουσιάζει μια δυναμική μεθοδολογική προσέγγιση, η οποία έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να ενσωματώνει κοινωνικοοικονομικά και χωρικά δεδομένα της ελληνικής υπαίθρου για την αποτίμηση των διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της. Πεδίο εφαρμογής της προτεινόμενης μεθοδολογίας είναι η περιοχή της Πελοποννήσου, καθώς αποτελεί μια σχετικά αυτοτελή γεωγραφική ενότητα και χαρακτηρίζεται από σημαντικές εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Το κυρίως τμήμα του κειμένου αφορά στην οργάνωση και στάθμιση μιας μεθοδολογικής προσέγγισης, η οποία αξιοποιεί την τεχνολογία των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών (ΓΣΠ) ώστε να διερευνηθούν οι παράγοντες που οδηγούν ή/και απεικονίζουν την ετερογένεια της ελληνικής υπαίθρου με εφαρμογή της μεθοδολογίας στην περίπτωση της Πελοποννήσου.

Στο τελευταίο άρθρο, η Σοφία Σκορδίλη αναφέρεται στον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι Διεθνικές Επιχειρήσεις στην επιμήκυνση και τη διεθνοποίηση των δικτύων προμήθειας ακατέργαστων και επεξεργασμένων αγρο-τροφικών προϊόντων. Η συγγραφέας συζητά τα κλασικά ζητήματα που αφορούν την αγρο-τροφική παγκοσμιοποίηση με σαφείς αναφορές στις αλλαγές που βρίσκονται σε εξέλιξη στη σφαίρα της διανομής και της κατανάλωσης των τροφίμων. Ειδικότερα, οι διαδικασίες διατήρησης των εθνικών διατροφικών προτύπων, η δημιουργία και διακίνηση «παγκόσμιων προϊόντων» (global brands) από τις Διεθνικές Επιχειρήσεις, η διεθνοποίηση των αλυσίδων λιανικού εμπορίου τροφίμων και γρήγορης εστίασης αποτελούν ορισμένα από τα θέματα που άπτονται της θεωρητικής συζήτησης που αναπτύσσεται στο κείμενο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Κασίμης Χ. και Λουλούδης Λ. (επιμ.), 1999, *Υπαιθρος χώρα: Η ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του εικοστού αιώνα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ/Πλέθρον.

Κίζος Θ., Βακουφάρης Χρ., 2006, «Αγροτική ανάπτυξη ή ανάπτυξη της υπαίθρου; Εννοιολογικές μεταβολές στην ΚΑΠ και η ελληνική προσέγγιση στην εφαρμογή τους», *Γεωγραφίες*, τεύχος 11, σ. 34-50.

- Λαμπριανίδης Λ. (επιμ.), 2004, *Η επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο: Η περίπτωση της Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.
- Μπεόπουλος Ν., 2005, «Πολυλειτουργικότητα. Από μια αμφίσημη έννοια, σε μια αμφίσημη πολιτική», στο Π. Καρανικόλας και Ν. Μαρτίνος (επιμ.), *Διεθνές εμπόριο γεωργικών προϊόντων και πολυλειτουργική γεωργία. Πλαίσιο πολιτικής και οικονομικές λειτουργίες*, Αθήνα, Μαΐστρος, σ. 171-198.
- Παπαδόπουλος Α.Γ., 2004, «Το διακύβευμα της αγροτικής ανάπτυξης σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο», στο Α.Γ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 13-49.
- Παπαδόπουλος Α.Γ., 2007, «Κοινωνικές ανισότητες και οι κοινωνικές επιπτώσεις της αγροτικής πολιτικής στην ελληνική ύπαιθρο», στο *Η κοινωνική πολιτική σ' ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον: Προκλήσεις και προοπτικές*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 101-112.
- Χατζημιχάλης Κ., 2005, «Γεωγραφικές φαντασίες της υπαίθρου στη Νέα Ευρώπη και διλήμματα χωροταξικής πολιτικής», *Γεωγραφίες*, τεύχος 9, σ. 13-28.

Ξενογλώσση

- Bryden J., 2000, «Is there a 'New Rural Policy' in OECD countries» (Διαθέσιμο από την ιστοσελίδα http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/2e/a5.pdf).
- Bryden J., 2003, «Rural development situation and challenges in EU-25», paper presented to the EU Rural Development Conference, November, Salzburg (Διαθέσιμο από την ιστοσελίδα http://ec.europa.eu/agriculture/events/salzburg/index_en.htm).
- Buller H., 2003, «Changing needs, opportunities and threats – The challenge to EU funding of land use and rural development policies», paper presented in the Land Use Policy Group Conference on: Future Policies for Rural Europe, Brussels (mimeo).
- Castells M., 1996, *The information age: Economy, society and culture*, Oxford, Blackwell.
- Crowley E., 2003, «The evolution of the Common Agricultural Policy and social differentiation in rural Ireland», *The Economic and Social Review*, vol. 34, no 1, pp. 65-85.
- ESPON, 2003, *The territorial impact of CAP and rural development policy*, Third Interim Report, ESPON Project 2.1.3., Arkleton Centre for Rural Development Research (Διαθέσιμο από την ιστοσελίδα <http://www.espon.lu>).
- Gray J., 2000, «The common agricultural policy and the re-invention of the rural in the European Community», *Sociologia Ruralis*, vol. 40, no 1, pp. 30-52.
- Gregory D., 1994, *Geographical imaginations*, Oxford, Blackwell.
- Harvey D., 1996, *Justice, nature and the Geography of difference*, Oxford, Blackwell.
- Jensen O.B., Richardson T., 2004, *Making European space*, London, Routledge.
- Losch B., 2004, «Debating the multifunctionality of agriculture: From trade negotiations to development policies by the South», *Journal of Agrarian Change*, vol. 4, no 3, pp. 336-360.
- Lowe P., Buller H. and Ward N., 2002, «Setting the next agenda? British and French approaches to the Second Pillar of the Common Agricultural Policy», *Journal of Rural Studies*, vol. 18, pp. 1-17.

- Marsden T., 1999, «Rural futures: the consumption countryside and its regulation», *Sociologia Ruralis*, vol. 39, no 4, pp. 501-520.
- Marsden T., 2003, «The condition of rural sustainability: Issues in the governance of rural space in Europe», στο C. Kasimis and G. Stathakis (eds), *The Reform of the CAP and rural development in Southern Europe*, Aldershot, Ashgate, pp. 19-37.
- Marsden T., Banks J. and Bristow G., 2002, «The social management of rural nature: Understanding agrarian-based rural development», *Environment and Planning A*, vol. 34, pp. 809-825.
- Massey D., 1999, *Power-Geometries and the Politics of space-time*, University of Heidelberg, Geography Series.
- Papadopoulos A.G., 2005, «EU rural development policy: The drive for policy integration within the Second Pillar of CAP», in H. Briassoulis (ed.), *Policy integration for complex environmental problems: The example of Mediterranean desertification*, Aldershot, Ashgate, pp. 117-155.
- Papadopoulos A.G. and Liarikos C., 2007, «Dissecting changing rural development policy networks: The case of Greece», *Environment and Planning C: Government and Policy*, vol. 25, no 2, pp. 291-313.
- Potter C. and Goodwin P., 1998, «Agricultural liberalization in the European Union: An analysis of the implications for nature conservation», *Journal of Rural Studies*, vol. 14, no 3, pp. 287-298.
- Potter C. and Burney J., 2002, «Agricultural multifunctionality in the WTO – Legitimate non-trade concern or disguised protectionism», *Journal of Rural Studies*, vol. 18, pp. 35-47.
- Potter C. and Lobley M., 2004, «Agricultural restructuring and state assistance: Competing or complementary rural policy paradigms?», *Journal of Environmental Policy and Planning*, vol. 6, no 1, pp. 3-18.
- Richardson T., 2000, «Discourses of rurality in EU spatial policy: The European spatial development perspective», *Sociologia Ruralis*, vol. 40, no. 1, pp. 53-71.
- Shortall S., 2004, «Time to re-think rural development?», *EuroChoices*, vol. 3, no 2, pp. 34-39.
- Rickard S., 2004, «CAP reform, competitiveness and sustainability», *Journal of the Science of Food and Agriculture*, vol. 84, pp. 745-756.
- van der Ploeg J.D., 1997, «On rurality, rural development and rural sociology», στο H. de Haan and N. Long (eds), *Images and realities of rural life: Wageningen perspectives on rural transformations*, Van Gorcum.
- van der Ploeg J.D., 2003, «Rural development and the mobilisation of local actors», paper presented to the Second Rural Development Conference, November, Salzburg (Διαθέσιμο από την ιστοσελίδα http://ec.europa.eu/agriculture/events/salzburg/index_en.htm).